

ІСТОРІЯ

УДК 054.65: 94 (47+430) «1939/1945»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/82-2-1>

Яна ПАСТУХОВА,
orcid.org/0009-0001-7042-9676
аспірантка кафедри історії України та всесвітньої історії
Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка
(Кропивницький, Україна) bevzich@gmail.com

УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО ДОЛЮ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ У НІМЕЦЬКОМУ ПОЛОНІ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Вивчення історії Другої світової війни не може бути повноцінним без ґрунтовних досліджень проблем військового полону. Радянські військовополонені друга за чисельністю категорія полеглих від злочинів нацистського режиму. Українська історична наука, подолавши пострадянський наратив «непереможної Червоної армії», значно збільшила обсяг наукових публікацій, які в різних контекстах представляють історію радянських бранців.

Мета статті – проаналізувати доробок українських істориків за період від здобуття незалежності до сьогодення, визначити тенденції та особливості формування історіографічної основи для вивчення явища німецького військового полону.

Методологію роботи складає поєднання загальнонаукових (узагальнення, аналізу, синтезу та індукції) та спеціально-історичних методів (історико-генетичного, історико-системного та ретроспективного). Наукова новизна отриманих результатів полягає у масштабному аналізі української історіографії 1990-х – 2020-х рр. з означеної теми та систематизації робіт за проблемним принципом.

У статті представлено огляд сучасної української історіографії про долю радянських військових в німецькому полоні. У представлених роботах розглядаються наступні аспекти: правові питання неволі, використання бранців на різних роботах, дослідження, які сконцентровані на історії конкретних місць утримання радянських військовополонених, питання репатріації, злочинів нацистського режиму та ще значна кількість вузьких тем пов'язаних з історією німецького полону. Представлені та проаналізовані, у пропонуванні науковій розвідці, дослідження можуть стати орієнтиром для подальших розробок з історії військового полону, зорієнтувати в тенденціях та актуальних напрямках вивчення проблеми. Також дозволять ознайомитися із новими методами історіописання, які використовують вітчизняні науковці. У статті підсумовано доробок української історіографії за більш ніж 30 річний період незалежності України та окреслено найбільш перспективні напрямки для майбутніх досліджень.

Ключові слова: радянські військовополонені, Друга світова війна, полон, Червона армія, історіографія, рейхскомісаріат «Україна».

Yana PASTUKHOVA,
orcid.org/0009-0001-7042-9676
Postgraduate student at the Department of the Ukrainian and World History
Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) bevzich@gmail.com

UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY ABOUT THE FATE OF SOVIET PRISONERS OF WAR IN GERMAN CAPTIVITY DURING WORLD WAR II

The study of the history of the Second World War cannot be comprehensive without in-depth research concerning German military captivity. Soviet prisoners of war are the second largest category of victims of the Nazi regime. The Ukrainian historical science, having overcome the post-Soviet narrative of the «invincible Red Army», has significantly increased the number of scientific papers which explore the history of Soviet prisoners in various contexts.

The purpose of the article is to analyze the work of Ukrainian historians for the period from independence to the present day, to identify trends and peculiarities of generation of a historiographical basis for research of the phenomenon of German military captivity for Red Army soldiers.

The methodology of the work constitutes a combination of general scientific methods – generalization, analysis, synthesis and induction – and special historical methods: historical-genetic, historical-systemic and retrospective. The

scientific novelty of the results achieved encompasses the large-scale analysis of Ukrainian historiography for the period of independence in this regard and systematization of works according to the problematic principle.

The article provides an overview of recent Ukrainian historiography concerning the fate of Soviet soldiers in German captivity. The presented works deal with the following aspects: legal issues of captivity, use of prisoners' labour, researches which focus on the history of certain places of detention of Soviet prisoners of war, issue of repatriation, crimes of the Nazi regime and a significant number of narrow issues related to the history of German captivity as well.

The works, presented and analyzed in this research paper, can serve as a guide for further researches concerning the history of military captivity and can clue in on trends and relevant areas of work. They will also allow us to get acquainted with new methods of historiography, applied by national scholars. Thus, the article summarizes all achievements of Ukrainian historiography for the period of more than 30 years of Ukraine's independence and outlines the most promising areas for future researches.

Key words: *Soviet prisoners of war, Second World War, captivity, Red Army, historiography, Reich Commissariat «Ukraine».*

Постановка проблеми. Вивчення долі радянських військовополонених у німецькому військовому полоні у роки Другої світової війни, наразі не належить до найбільш пріоритетних тем вітчизняною військовою історією. Для прикладу в «Доктрині з воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України» дана проблематика не виокремлена. Історія полону поступається вивченню історії військових конфліктів (як загалом так і окремих військових операцій), історії військового будівництва, історії озброєнь тощо. Така ситуація зумовлена низкою факторів: по-перше українська історіографія не має розробленої методологічної основи для досліджень даної теми. В радянський період тема військовополонених належала до табуованих та була офіційно внесена в перелік відомостей, заборонених для публікації в будь-якій формі. Тому сучасні дослідники не мають навіть такої, доволі суперечливої, основи для власних досліджень. Однак, це є і позитивним фактором – українська історіографія повністю відмежувалася від радянського бачення військовополонених, як зрадників Батьківщини. По-друге, значною перепорою для прогресу в цьому напрямі історичних розвідок є те, що переважна більшість джерел знаходиться за межами України та розпорошено по кількох країнах. Найбільше документів, які можуть бути використані науковцями знаходяться в архівах Федеративної Республіки Німеччини – це Бундесархів в Берліні та його філіал Військовий архів у Фрайбурзі. Окремі документи зберігаються у фондах меморіальних установ, які створені на місцях колишніх таборів військовополонених чи концентраційних таборів. Частина трофейних документів перебуває у Сполучених Штатах Америки у фондах Національного управління архівів та документації, які свого часу були оцифровані і зараз доступні в оцифрованому форматі. Потужний корпус документів, які стосуються колаборантів та вищого офіцерського складу Червоної армії знаходиться у Центральному архіві мініс-

терства оборони російської федерації. Якщо з першими двома країнами можна налагодити активну співпрацю, то країна-терорист закрила будь-який доступ до підконтрольних архівних.

На території України матеріали для дослідження теми німецького військового полону можна знайти у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Галузевого державного архіву Служби безпеки України та регіональних архівів, де містяться реєстраційні карки військовополонених та зберігаються кримінальні справи, які були порушені проти репатрійованих громадян. Однак, долаючи ці перепони, українська історична наука збагатилася певною кількістю ґрунтовних праць, які досліджують різні аспекти військового полону.

Аналіз досліджень. Першочергово варто виокремити публікацію О. Лисенка та В. Грицюка «Проблематика Другої світової війни у сучасних вітчизняних військово-історичних дослідженнях» (Лисенко & Грицюк, 2009: 34). Її автори влучно підкреслили проблеми вивчення історії військового полону. На момент публікації в Україні вчені, в переважній більшості, концентрувалися на дослідженні іноземних військовополонених, тобто саме на радянській системі утримання бранців з Японії, Німеччини, Польщі та інших країн.

Стаття В. Бондара «Сучасна українська історіографія: підсумки і виклики» (Бондар, 2013, с. 97), що опублікована в 2014 році вказує на те, що відбулося входження української історичної науки до світового наукового простору через співпрацю з іноземними колегами і більшу доступність джерельних матеріалів. Це дозволило створити, наприклад, книгу з міжнародним колективом авторів: Р. Брендл, М. Кальтенбруннер, Т. Пастушенко «В'язні з України в концтаборі Маутгаузен: історія та пам'ять» (В'язні з України в концтаборі Маутгаузен: історія та пам'ять, 2019).

Історіографічних досліджень, які б стосувалися означеної теми досить мало, зокрема це

публікації І. Суховерської (Суховерська, 2017), Т. Пастушенко (Пастушенко, 2016) та О. Чорного (Чорний, 2012). Перша дослідниця провела аналіз російської історіографії щодо вивчення долі радянських бранців в роки Другої світової війни, а Т. Пастушенко проаналізувала історіографію працевикористання військовополонених на території України. О. Чорний дослідив історіографічну основу факту захоплення в полон генерала П. Понедєліна.

Мета статті – аналіз української історіографії доби незалежності, яка присвячена проблемам долі радянських бранців у німецькому військовому полоні, з метою виявлення тенденцій розвитку даного напрямку історичних досліджень та актуальних тем для подальшого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Однією з перших публікацій, присвячених аналізу полону є енциклопедичне видання *«Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941–1944)»* (Дубик (упор.), 2000) Аналіз величезної кількості архівних матеріалів дозволив сформулювати чітке розуміння системи утримання військовополонених на території України.

Значимою є робота В. Короля *«Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941–1944 роках»* (Король, 1999), оскільки це перша робота такої тематики у вітчизняному науковому дискурсі. Автор приділив місцям утримання та смерті червоноармійців, а також виділив проблему щодо підрахунку кількості українців у німецькому полоні. Акцент на цю проблему зробив і Т. Літковець (Літковець, 2021). Питання радянських військовополонених знайшли відображення в кількох окремих дисертаційних дослідженнях. В. Полуда провів ґрунтовну роботу для вивчення умов утримання та працевикористання військовополонених на території України (Полуда, 2017). О. Заболотний розкрив причини трагедії та німецьку політику знищення радянських бранців у роки Другої світової війни (Заболотний, 2012).

Наймовірно цінним є збірник статей та доповідей (Військовий полон та інтернування. 1939–1956. Погляд через 60 років, 2008), який є результатом співпраці Державного комітету архівів України з об'єднанням «Саксонські меморіали», які спільними зусиллями провели Міжнародну наукову конференцію. Особливої уваги заслуговують статті, які мають джерелознавчий характер та побудовані на джерелах з архівів Німеччини, росії, білорусі. Значну кількість публікацій присвячено правовій основі німецького полону, системі утримання радянських військовополонених.

Наступним напрямом, який отримав значний розвиток у вітчизняній історіографії є дослідження історії окремих місць утримання. У цьому сегменті репрезентовано долі радянських військовополонених як в таборах військовополонених на території України (Мягкий, 2015), (Шахрайчук, 2015), (Пастушенко, 2021) так і на території інших країн (Філатова & Руталь, 2020), (Пастушенко, 2011), *(В'язні з України в концтаборі Маутгаузен: історія та пам'ять, 2019)*, (Пастушенко, 2021). Важливим аспектом є те, що дослідники доводять – військовополонені утримувалися в таборах смерті, що прямо суперечить міжнародному гуманітарному праву.

Дослідження на межі історії та права сформували окрему частину історіографії полону. Цей сегмент можна розділити на два основних напрями: перший – формування та застосування міжнародних домовленостей щодо радянських військовополонених (Пастушенко, 2013), (Кравцова & Дацюк, 2023); другий – нормативно-правова основа поведінки з радянськими бранцями, сформована німецькими агресорами (Заболотний, 2012), (В. Полуда, 2016). Спорідненими, за напрямом, є дослідження злочинів нацистського режиму (Клименко, 2019), (Левченко, 2016). Не надто поширеною, але важливою є тема німецької пропаганди, оскільки її мета полягала в активному залученні радянських військовополонених на бік Третього Райху (Іванов, 2013), (Тішин, 2015), (Долгорученко, 2021).

Політика Радянського Союзу до своїх військових, які перебували на території ворога була надзвичайно жорсткою. Тому для червоноармійців шлях з неволі закінчувався не моментом звільнення з полону, а процесами репатріації та проходженням фільтраційних таборів. Міжнародна політика, перебіг повернення додому та долі полонених після звільнення також знайшли своє втілення в історичних дослідженнях (Науменко, 2020), (Чернявський, 2010).

Розвиток історичної науки логічним чином привів до появи досліджень, які побудовані на основі нових методологічних принципів. Кіно- і фотохроніка часів Другої світової війни є надзвичайно цінним джерелом, оскільки візуальне підкріплення часто необхідне при вивченні тієї чи іншої теми, де джерельною базою виступають спогади, мемуари чи заангажовані документи. Хорошим прикладом використання методики візуальної історії є публікація К. Москальчук та О. Чорного *«Фотознімки полонених в «уманському котлі» радянських військовополонених у серпні 1941 року як джерело інтерпретації воєнно-історичних подій»* (Москальчук & Чорний, 2023).

Психоісторичні дослідження також отримали розвиток в контексті теми Другої світової війни. Хоча праця В. Осьодло «Друга світова війна в психологічному вимірі» не містить конкретної інформації про морально-психологічний стан військовополонених, але дає чітке уявлення про підхід радянської влади до ментального здоров'я своїх військовослужбовців (Осьодло, 2016).

Гуманітарний поворот в історичній науці надав інструментарій для дослідження явища полону через долі конкретних людей та методами усної історії (Дубик, 2016), (Баришполець (Лобода), 2016). Якісним біографічним дослідженням є робота О. Чорного, який проаналізував значний масив джерел для формування історичного портрету П. Понеділіна, особливу увагу приділяючи періоду перебування генерала-майора в німецькому полоні (Чорний, 2011).

Доповнення загальновідомих фактів деталями, які є притаманні історії повсякденності, дозволяє створити цілісну картину становища радянських військовополонених. Зокрема, залучення джерел нетипових для традиційного історіописання допомагає «олюднити» тему полону (Пастушенко, 2011).

Висновки. Сучасна українська історіографія німецького військового полону є дуже різноманітною, проте позбавлена єдиного вектору розвитку. За період незалежності було проведено значну кількість досліджень, які розглядали такі проблеми як, умови утримання та працевикористання, юридичні аспекти полону та репатріації, нюанси німецької пропаганди. Особливу нішу займають роботи, які використовують сучасну методологічну основу та розкривають дрібні, але важливі аспекти означеної теми довершуючи загальну картину подій.

Перспективи майбутніх досліджень лежать в площині міждисциплінарних підходів та розширення джерельної бази для вивчення німецького військового полону. На нашу думку, більш детального вивчення потребують особливості поводження з полоненими офіцерами Червоної армії, питання колаборації, порівняння становища радянських бранців з полоненими союзниками та проведення масштабного дослідження щодо максимально об'єктивного підрахунку кількості військовополонених червоноармійців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баришполець (Лобода) М. «Довга дорога додому»: доля радянських військовополонених у спогадах. Сторінки воєнної історії України. 2016. № 18. С. 200–244.
2. Бондар В. Сучасна українська історіографія: підсумки і виклики. Історіографічні дослідження в Україні. 2013. № 25. С. 95–113.
3. Військовий полон та інтернування. 1939–1956. Погляд через 60 років. Київ : Парлам. вид-во, 2008. 336 с.
4. В'язні з України в концтаборі Маутгаузен: історія та пам'ять. Київ : Фенікс, 2019. 376 с.
5. Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941–1944) / упоряд. М. Г. Дубик. Київ, 2000. 303 с.
6. Долгорученко К. Організація та діяльність спеціального апарату пропаганди гітлерівської Німеччини на території Рейхскомісаріату «Україна» (на матеріалах спецвідділу «Вінета»): Історико-правове дослідження : дис. ... д-ра філософії в галузі права : 12.00.01. Київ, 2021. 250 с.
7. Дубик М. Спогади німецьких військових про воєнні події на території України (1941–1944): ступінь залучення джерел до наукового обігу. Сторінки воєнної історії України. 2016. № 18. С. 28–52.
8. Заболотний О. Накази щодо поводження з радянськими військовополоненими в прифронтовій зоні. Гілея: історичні науки. 2021. № 47. С. 15–27.
9. Заболотний О. Становище радянських військовополонених на території України 1941–1944 рр. : дис. д-ра філософії в галузі історії : 07.00.01. Київ, 2012. 219 с.
10. Іванов С. Окупована Волинь в контексті німецької пропаганди. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». 2013. № 24. С. 67–75.
11. Клименко Т. Злодіяння нацистського окупаційного режиму на Черкащині (за документами Державного архіву Черкаської області). Військово-історичний меридіан. 2019. № 4. С. 13–40.
12. Король Ю. Трагедія військовополонених на окупованій території України в 1941–1944 роках. Безсмертя. Книга Пам'яті України. Київ, 1999. С. 196–211.
13. Кравцова М. О., Дацюк Т. К. Міжнародні стандарти захисту та дотримання прав військовополонених. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 2. С. 398–402.
14. Левченко Ю. Особливості реалізації політики окупаційної влади в адміністративно-територіальних одиницях України 1941–1944 рр. : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоман., 2016. 402 с.
15. Лисенко О., Грицюк В. Проблематика Другої світової війни у сучасних вітчизняних військово-історичних дослідженнях. Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. 2009. № 15. С. 23–35.
16. Літковець Т. Втрати Червоної армії полоненими на території України у 1941–1944 роках. Українське військо: основні етапи боротьби за державну незалежність України : зб. матеріалів II Міжнар. науково-практ. конф. (26 листоп. 2021 р.), м. Київ, 26 листоп. 2021 р. Київ, 2021. С. 137.

17. Москальчук К., Чорний О. Фотознімки полонених в «уманському котлі» радянських військовополонених у серпні 1941 року як джерело інтерпретації воєнно-історичних подій. *Воєнно-історичний вісник*. 2023. № 4 (50). С. 66–78.
18. Мягкий І. Концтабори військовополонених в Україні у 1941–1943 рр. (за документами ЦДАВО України). *Архіви України*. 2015. № 3. С. 101–114.
19. Науменко О. Американська візія репатріації DPс у світлі урядових документів (1944–1951 роки). *Військово-науковий вісник*. 2020. № 33. С. 99–110.
20. Осьодло В. Друга світова війна в психологічному вимірі. *Український психологічний журнал*. 2016. № 1. С. 87–103.
21. Пастушенко Т. В'язні з України у концтаборі Маутгаузен: скільки їх було та що ми про них знаємо?. *Сторінки воєнної історії України*. 2021. № 23. С. 278–308.
22. Пастушенко Т. Дослідження проблеми радянських військовополонених у Другій світовій війні: погляд через призму історії повсякдення. *Сторінки воєнної історії України: збірник наукових статей*. 2011. № 14. С. 116–125.
23. Пастушенко Т. Історіографія та джерела з історії працевикористання радянських військовополонених в таборах на території України. *Сторінки воєнної історії України*. 2016. № 18. С. 122–135.
24. Пастушенко Т. Нацистські табори для радянських військовополонених на території Сіверщини у матеріалах меморіально-освітнього комплексу «Родина пам'ять» (Шостка). *Сіверщина в історії України: збірник наукових праць*. 2021. № 14. С. 289–292.
25. Пастушенко Т. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942–1953). Київ : Ін-т історії України, 2009. 284 с.
26. Пастушенко Т. Система німецьких таборів для радянських військовополонених в Україні: (червень – грудень 1941 р.). *Краєзнавство*. 2011. № 2. С. 116–125.
27. Пастушенко Т. Статус радянських військовополонених у роки Другої світової війни: на терезах міжнародного, нацистського та радянського права. *Актуальні проблеми регіональних досліджень Великої Вітчизняної війни : Матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 20–21 верес. 2013 р.* Харків, 2013. С. 110–124.
28. Полуда В. А. Становище військовополонених у нацистських таборах на території рейхскомісаріату «Україна» та в зоні німецької військової адміністрації (1941–1944 рр.) : дис. ... д-ра філософії в галузі історії : 07.00.01. Київ, 2017. 204 с.
29. Полуда В. Нормативно-правові документи щодо використання праці військовополонених в окупованій вермахтом Україні (1941–1944 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Т. 1, № 44. С. 62–68.
30. Суховерська І. Доля радянських військовополонених в роки Другої світової війни у дискурсі сучасної російської історіографії. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*. 2017. № 20. С. 46–58.
31. Тішин О. Агітаційно-пропагандистська діяльність німецької окупаційної адміністрації на території південно-східних областей України. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. № 42. С. 137–143.
32. Філатова Н., Руталь В. . Уродженці України в Шталазі XII F Больхен-Форбах, Йоганніс-Баннберг: історія пошуку. *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*. 2020. № 2-3 (28-29). URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Filatova_Natalia/Urodzhentsi_Ukrainy_v_shtalazi_XII_F_Bolkhen-Forbakh_Yohannis-Bannberh_istoriia_poshuku.pdf (дата звернення: 28.11.2024).
33. Чернявський В. Репатріаційна діяльність СРСР 1944–1947 рр. у контексті міжнародних соціально-політичних процесів перших повоєнних років. *Наукові записки. Серія: Історичні науки*. 2010. № 13. С. 184–197.
34. Чорний О. Командарм Павло Григорович Понделін у спогадах учасників трагічних подій літа 1941 року. *Краєзнавчий випуск Кіровоградщини : матеріали науково-практ. конф. «Зел. Брама: героїзм – трагедія – пам'ять», м. Кіровоград, 5 серп. 2011 р.* Кіровоград, 2011. С. 54–66.
35. Чорний О. Факт захоплення в полон команди П. Г. Понделіна в радянській та сучасній історіографії. *Південь України у вітчизняній історії : матеріали Міжнар. науково-практ. конф., м. Одеса, 22–23 листоп. 2012 р.* Одеса, 2012. С. 154–159.
36. Шахрайчук І. Радянські військовополонені у нацистських таборах на території Дніпропетровщини (1941–1944 рр.). *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження*. 2015. № 13. С. 56–66.

REFERENCES

1. Barishpolets (Loboda) M. (2016). «Dovha doroha dodomu: dolya radyanskykh viyskovopolonenikh u spohadakh» [The long road home: the fate of Soviet prisoners of war in memories]. *Storinky viynnoyi istoriyi Ukrayiny - Pages of Ukrainian military history*, 18, 200–244. [in Ukrainian].
2. Bondar V. (2013). «Suchasna ukrayinska istoriografiya: pidsumky i vyklyky» [Modern Ukrainian historiography: results and challenges]. *Istoriografichni doslidzhennya v Ukrayini - Historiographical research in Ukraine*, 25, 95–113. [in Ukrainian].
3. Viyskovyyu polon ta internuvannya (2008). 1939–1956. Pohlyad cherez 60 rokiv [Military captivity and internment. 1939–1956. A 60-year perspective]. Kyiv: Parliamentary Publishing, 336. [in Ukrainian].
4. Vyazni z Ukrayiny v kontstabori Mautgauzen: istoriya ta pamyat (2019). [Prisoners from Ukraine in the Mauthausen concentration camp: history and memory]. Kyiv: Feniks, 376. [in Ukrainian].
5. Dubyk M. (2000). Dovidnyk pro taboru, tyurny ta getto na okupovanii terytorii Ukrayiny (1941–1944) [Directory of camps, prisons, and ghettos on the occupied territory of Ukraine (1941–1944)]. Kyiv, 303. [in Ukrainian].

6. Dolhoruchenko K. (2021). «Orhanizatsiya ta diyalnist spetsialnoho aparatu propahandy hitlerivskoyi Nimechchyny na terytoriyi Reykhskomissariatu «Ukrayina» (na materialakh spetsviddilu «Vineta»)» [Organization and activity of the special apparatus of Hitler's Germany propaganda on the territory of the Reichskommissariat «Ukraine» (based on the materials of the special department «Vineta»): Istoriyko-pravove doslidzhennya. Dissertation for Doctor of Philosophy in Law: 12.00.01. Kyiv, 250. [in Ukrainian].
7. Dubyk M. (2016). «Spohady nimetskykh viyskovykh pro voyenni podiyi na terytoriyi Ukrayiny (1941–1944): stupin zalyuchennya dzerel do naukovo obihu» [Memoirs of German military about the military events in Ukraine (1941–1944): the degree of source inclusion in scientific circulation]. Storinky viynnoyi istoriyi Ukrayiny - Pages of Ukrainian military history, 18, 28–52. [in Ukrainian].
8. Zabolotnyi O. (2021). «Nakazy shchodo povodzhennya z radyanskymy viyskovopolonenymy v pryzadny zoni» [Orders for the treatment of Soviet prisoners of war in the rear area]. Hileya: istorychni nauky - Gileya: historical sciences, 47, 15–27. [in Ukrainian].
9. Zabolotnyi O. (2012). «Stanovyshche radyanskykh viyskovopolonenych na terytoriyi Ukrayiny 1941–1944 rr.» [The condition of Soviet prisoners of war on the territory of Ukraine 1941–1944]: Dissertation for Doctor of Philosophy in History: 07.00.01. Kyiv, 219. [in Ukrainian].
10. Ivanov S. (2013). «Okupovana Volyn v konteksti nimetskoji propahandy» [Occupied Volhynia in the context of German propaganda]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiya» - Scientific notes of the National University «Ostroh Academy», 24, 67–75. [in Ukrainian].
11. Klymenko T. (2019). «Zlodiyania natzystskoho okupatsiynoho rezhymu na Cherkashchyni (za dokumentamy Derzhavnoho arkhivu Cherkaskoyi oblasti)» [Crimes of the Nazi occupation regime in Cherkashchina (according to the documents of the State Archive of Cherkasy Region)]. Viyskovo-istorychnyy meridian - Military-historical meridian, 4, 13–40. [in Ukrainian].
12. Korol Yu. (1999). «Trahediya viyskovopolonenikh na okupovanii terytoriyi Ukrayiny v 1941–1944 rokakh» [The tragedy of prisoners of war on the occupied territory of Ukraine in 1941–1944]. Bezsmertya. Knyha Pamyati Ukrayiny - Immortality. Book of Memory of Ukraine, 196–211. [in Ukrainian].
13. Kravtsova M.O., Datsyuk T.K. (2023). «Mizhnarodni standarty zakhystu ta dotrymanna prav viyskovopolonenikh» [International standards for protection and compliance with the rights of prisoners of war]. Analitichno-porivnialne pravoznavstvo - Analytical-comparative jurisprudence, 2, 398–402. [in Ukrainian].
14. Levchenko Yu. (2016). «Osoblyvosti realizatsiyi polityky okupatsiynoyi vlady v administratyvno-terytorialnykh odynyttsyakh Ukrayiny 1941–1944 rr» [Features of the implementation of the occupation authorities' policy in the administrative-territorial units of Ukraine 1941–1944]: monohrafiya. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M.P. Dragomanova, 402. [in Ukrainian].
15. Lysenko O., Hrytsyuk V. (2009). «Problematyka Druhoji svitovoyi viyny u suchasnykh vitchyznianykh viyskovo-istorychnykh doslidzhennyakh» [Issues of the Second World War in contemporary domestic military-historical studies]. Ukrayina XX st.: kultura, ideolohiya, polityka - Ukraine XX century: culture, ideology, politics, 15, 23–35. [in Ukrainian].
16. Litkovets T. (2021). «Vtraty Chervonoyi armiyi polonenymy na terytoriyi Ukrayiny u 1941–1944 rokakh» [Losses of the Red Army prisoners on the territory of Ukraine in 1941–1944]. Ukrayinske viysko: osnovni etapy borotby za derzhavnu nezalezhnist Ukrayiny : zb. materialiv II Mizhnar. naukovo-prakt. konf. (26 lystop. 2021 r.), m. Kyiv, 26 lystop. 2021 r., 137. [in Ukrainian].
17. Moskalchuk K., Chornyy O. (2023). «Fotoznyiimky polonenikh v 'umanskomu kotli' radyanskykh viyskovopolonenikh u serpni 1941 roku yak dzherelo interpretatsiyi voienno-istorychnykh podiy» [Photographs of prisoners in the 'Uman cauldron' of Soviet prisoners of war in August 1941 as a source of interpretation of military-historical events]. Viyskovo-istorychnyy visnyk - Military-historical bulletin, 4 (50), 66–78. [in Ukrainian].
18. Myahkyy I. (2015). «Kontstably viyskovopolonenikh v Ukrayini u 1941–1943 rr. (za dokumentamy TsDAVO Ukrayiny)» [Concentration camps of prisoners of war in Ukraine in 1941–1943 (according to the documents of the Central State Archive of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine)]. Arkhivy Ukrayiny - Archives of Ukraine, 3, 101–114. [in Ukrainian].
19. Naumenko O. (2020). «Amerikanska viziya repatriatsiyi DP u svitli uрядovykh dokumentiv (1944–1951 roky)» [American vision of DP repatriation in the light of government documents (1944–1951)]. Viyskovo-naukovyy visnyk - Military-scientific bulletin, 33, 99–110. [in Ukrainian].
20. Osiodlo V. (2016). «Druha svitova viyna v psykholohichnomu vymiri» [The Second World War in psychological dimension]. Ukrayinskyi psykholohichnyi zhurnal - Ukrainian psychological journal, 1, 87–103. [in Ukrainian].
21. Pastushenko T. (2021). «Vyazni z Ukrayiny u kontstabori Mautgauzen: skilky yikh bulo ta shcho my pro nykh znaiemo?» [Prisoners from Ukraine in the Mauthausen concentration camp: how many were there and what do we know about them?]. Storinky viynnoyi istoriyi Ukrayiny - Pages of Ukrainian military history, 23, 278–308. [in Ukrainian].
22. Pastushenko T. (2011). «Doslidzhennya problemy radyanskykh viyskovopolonenikh u Druhiy svitoviy viyni: pohlyad cherez pryzmu istoriyi povsyakdennya» [Research on the problem of Soviet prisoners of war in the Second World War: a view through the prism of everyday history]. Storinky viynnoyi istoriyi Ukrayiny: zbirnyk naukovykh statey - Pages of Ukrainian military history: collection of scientific articles, 14, 116–125. [in Ukrainian].
23. Pastushenko T. (2016). «Istoriografiya ta dzherela z istoriyi pracevykorystannya radyanskykh viyskovopolonenikh v taborakh na terytoriyi Ukrayiny» [Historiography and sources of the history of the use of Soviet prisoners of war in camps on the territory of Ukraine]. Storinky viynnoyi istoriyi Ukrayiny - Pages of Ukrainian military history, 18, 122–135. [in Ukrainian].

24. Pastushenko T. (2021). «Natsyystski tabory dlya radyanskykh viyskovopolonenikh na terytoriyi Sivershchyny u materialakh memorialno-osvitnoho kompleksu 'Rodynna pamyat' (Shostka)» [Nazi camps for Soviet prisoners of war on the territory of Sivershchina in the materials of the memorial-educational complex 'Family memory' (Shostka)]. *Sivershchina v istoriyi Ukrayiny: zbirnyk naukovykh prats - Sivershchina in the history of Ukraine: collection of scientific works*, 14, 289–292. [in Ukrainian].
25. Pastushenko T. (2009). «Ostarbaytery z Kyivshchyny: verbuvannya, prymusova pratsya, repatriatsiya (1942–1953)» [Ostarbeiters from the Kyiv region: recruitment, forced labor, repatriation (1942–1953)]. Kyiv: Institute of History of Ukraine, 284. [in Ukrainian].
26. Pastushenko T. (2011). «Systema nimetskykh taboriv dlya radyanskykh viyskovopolonenikh v Ukrayini: (cherven – hruden 1941 r.)» [The system of German camps for Soviet prisoners of war in Ukraine: (June – December 1941)]. *Kraieznavstvo - Regional studies*, 2, 116–125. [in Ukrainian].
27. Pastushenko T. (2013). «Status radyanskykh viyskovopolonenikh u roky Druhoyi svitovoyi viyny: na terezax mizhnarodnoho, natsyystskoho ta radyanskoho prava» [The status of Soviet prisoners of war during the Second World War: on the scales of international, Nazi, and Soviet law]. *Materialy Mizhnar. nauk. konf., m. Kharkiv, 20–21 veres. 2013 r. - Materials of the Int. scientific conf., Kharkiv, September 20–21, 2013*, 110–124. [in Ukrainian].
28. Poluda V.A. (2017). «Stanovyshche viyskovopolonenikh u natsyystskykh taborakh na terytoriyi reykhskomisariatu 'Ukrayina' ta v zoni nimetskoj viyskovoyi administratsiyi (1941–1944 rr.)» [The situation of prisoners of war in Nazi camps in the territory of the Reichskommissariat 'Ukraine' and in the area of the German military administration (1941–1944)]: dissertation for Doctor of Philosophy in History: 07.00.01. Kyiv, 204. [in Ukrainian].
29. Poluda V. (2016). «Normatyvno-pravovi dokumenty shchodo vykorystannya pratsi viyskovopolonenikh v okupovaniy vermakhtom Ukrayini (1941–1944 rr.)» [Regulatory documents on the use of labor of prisoners of war in the Wehrmacht-occupied Ukraine (1941–1944)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu - Scientific works of the historical faculty of Zaporizhzhia National University*, 1, 44, 62–68. [in Ukrainian].
30. Sukhovska I. (2017). «Dolya radyanskykh viyskovopolonenikh v roky Druhoyi svitovoyi viyny u diskursi suchasnoyi rosiyskoj istoriohrafii» [The fate of Soviet prisoners of war during the Second World War in the discourse of contemporary Russian historiography]. *Aktualni problemy vitchyznyanoi ta vsesvitnoyi istoriyi - Current issues of national and world history*, 20, 46–58. [in Ukrainian].
31. Tishyn O. (2015). «Ahitatsiyno-propahandystska diyalnist nimetskoj okupatsiynoyi administratsiyi na terytoriyi pivdenno-skhidnykh oblastey Ukrayiny» [Agitation and propaganda activities of the German occupation administration in the southeastern regions of Ukraine]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu - Scientific works of the historical faculty of Zaporizhzhia National University*, 42, 137–143. [in Ukrainian].
32. Filatova N., Rutral V. (2020). «Urodzhentsi Ukrayiny v Shtalazi XII F Bolkhen-Forbakh, Yohannis-Bannberg: istoriya poshuku» [Natives of Ukraine in Stalag XII F Bülch-Forbach, Johannes-Bannberg: the history of the search]. *Viyskovo-istorychnyy meridian - Military-historical meridian*, 2-3 (28–29). URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Filatova_Natalia/Urodzhentsi_Ukrayiny_v_shtalazi_XII_F_Bolkhen-Forbakh_Yohannis-Bannberh_istoriia_poshuku.pdf (accessed: 28.11.2024). [in Ukrainian].
33. Chernyavsky V. (2010). «Repatriatsiyna diyalnist SRSR 1944–1947 rr. u konteksti mizhnarodnykh sotsialno-politychnykh protsesiv pershykh povoyennykh rokiv» [Repatriation activities of the USSR 1944–1947 in the context of international socio-political processes of the early post-war years]. *Naukovi zapysky. Seriya: Istorychni nauky - Scientific notes. Series: Historical sciences*, 13, 184–197. [in Ukrainian].
34. Chornyy O. (2011). «Komandarm Pavlo Hryhorovych Ponedelin u spohadakh uchasykiv trahichnykh podiy lita 1941 roku» [Commander Pavel Grigorievich Ponedelin in the memoirs of participants in the tragic events of the summer of 1941]. *Kraieznavchyy vypusk Kirovohradschyny: materialy nauково-praktych. konf. «Zel. Brama: heroizm – tragediy – memory»*, m. Kirovohrad, 5 serp. 2011 r. Kirovohrad, 54–66. [in Ukrainian].
35. Chornyy O. (2012). «Fakt zakhoplennya v polon komandy P. H. Ponedelina v radyanskiy ta suchasniy istoriohrafii» [The fact of the capture of P. G. Ponedelin's command in Soviet and contemporary historiography]. *Pivden Ukrayiny u vitchyznyaniy istoriyi: materialy Mizhnar. nauково-praktych. konf., m. Odesa, 22–23 lystop. 2012 r. Odesa*, 154–159. [in Ukrainian].
36. Shakhraichuk I. (2015). «Radyanski viyskovopoloneni u natsyystskykh taborakh na terytoriyi Dnipropetrovshchyny (1941–1944 rr.)» [Soviet prisoners of war in Nazi camps on the territory of Dnipropetrovshchina (1941–1944)]. *Prydniprovia: istoriko-kraieznavchi doslidzhennia - Prydniprovia: historical and local history studies*, 13, 56–66. [in Ukrainian].